

ОЛЕГ БАБЕНКО
г. Кропивницький

**СУДЬБА ПАМ'ЯТНИКОВ СОВЕТСКИМ ВОИНАМ, КЛАДБИЩ,
ПОПАВШИХ В ЗОНУ ЗАТОПЛЕНИЯ ВОДОХРАНИЛИЩА
КРЕМЕНЧУГСКОЙ ГЭС (ПО МАТЕРИАЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ)**

Статья посвящена проблеме переноса гражданских и военных захоронений, а также скотомогильников, из зоны строительства водохранилища Кременчугской ГЭС в близлежащие районы Кировоградской области, в статье освещаются причины переноса могил, ход процесса, главные проблемы, связанные с перезахоронением павших во время Второй мировой войны и обустройство могил на новых местах, отношение населения и работников коммунального хозяйства к переносу кладбищ, расходы органов государственной власти на перенос и восстановление памятников на новых местах, а также последствия спешки в строительстве гидроэлектростанции, которые придали чрезвычайный характер многим видам работ, и недостатки в процессе перезахоронения гражданских и военных лиц.

Ключевые слова: плановая экономика, Кременчугская ГЭС, захоронения, Вторая мировая война, водохранилище, переселения, увековечения памяти, памятники истории, памятники культуры, скотомогильники, эпидемиологическая угроза, затопления.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2016

УДК 930.1(477)«193»

ВОЛОДИМИР БУГРІЙ

м. Суми

bvlst@ukr.net

**СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ
У СУМСЬКОМУ ІНСТИТУТІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
(ПОЧАТОК 30-х рр. ХХ ст.)**

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення історичної науки і освіти у Сумському інституті соціального виховання. З'ясовано, що негативний вплив на історичну науку і освіту мала політична ситуація, яка склалася в Україні на межі 20–30-х рр. ХХ ст. У Сумському інституті соціального виховання це знайшло своє втілення у репресіях щодо провідних викладачів-істориків; підпорядкуванні наукових досліджень марксистсько-ленінським, класовим догматам; призначенні на керівні посади замість визнаних науковців партійних функціонерів. Головними здобутками у становленні історичної науки та освіти у Сумському інституті слід вважати: створення кафедри історії; формування колективу фахово підготовлених спеціалістів, здатних на належному рівні проводити навчання та організовувати наукову діяльність студентів; розробку базових історичних курсів «Всесвітня історія», «Історія України».

Ключові слова: історична наука, історична освіта, педагогічні навчальні заклади, наукова діяльність.

Комплексний аналіз розвитку історичної науки в Україні неможливий без дослідження особливостей її еволюції у різних державних та освітніх установах. Великий внесок у розв'язання науково-теоретичних проблем вітчизняної та зарубіжної історії було зроблено викладачами вищих педагогічних навчальних закладів. Це актуалізує потребу в узагальненні та критично-переосмисленні їх освітніх та наукових здо-

бутків. Доцільність вивчення розвитку історичної науки у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема в Сумському інституті соціального виховання, обумовлюється ще й тим, що відповідає державній стратегії реформування вищої історичної освіти на основі позитивного попереднього досвіду.

Суттєвий внесок у наукове вивчення розвитку історичної освіти у вищих педагогічних

навчальних закладах було зроблено у працях А. Булди [1], В. Майбороди [10], С. Нікітчиної [11]. Основна увага цих авторів була зосереджена на професійній підготовці майбутніх учителів. В останні роки з'явилося ряд спеціальних публікацій, присвячених окремим педагогічним вузам України (С. Буряк, А. Кухтин, О. Ляпіна). У них пріоритетним є аналіз стану історичної науки у цих вузах. Заслужують вивчення і здобутки істориків вищих педагогічних навчальних закладів Сумщини, їх вплив на розвиток вітчизняної історіографії.

Мета статті – дослідити становлення історичної науки і освіти у Сумському інституті соціального виховання у 1930–1934 рр.

Після виходу урядових постанов 1930 р. «Про реорганізацію вищих навчальних закладів: технікумів і робітфаків» та «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти в Україні» відбулася перебудова вищої педагогічної освіти. Згідно з цими документами створювалися такі навчальні заклади: 1) вищі педагогічні школи – педагогічні інститути, 2) середні педагогічні школи – педагогічні технікуми, 3) короткотермінові педагогічні курси. Отже, основним вищим педагогічним навчальним закладом ставав інститут. В Україні почали діяти різні типи інститутів, які готували педагогічні кадри: соціального виховання, професійної освіти, педінститути. Строки навчання в них встановлювалися від трьох до чотирьох років. Постановою Раднаркому УСРР від 11 серпня 1930 р. Сумський педагогічний технікум був перетворений у Сумський інститут соціального виховання з трирічним терміном навчання. Він мав у своєму складі такі відділення: соціально-економічне, техніко-математичне, мови та літератури. Підготовка істориків здійснювалася на соціально-економічному відділенні де функціонував історичний відділ. Після закінчення інституту випускники отримували кваліфікацію «викладача історичних дисциплін в повній середній школі». Першими завідувачами соціально-економічного відділу були Д. Малінкович, згодом його замінив В. Хало.

Система підготовки шкільного учителя історії на соціально-економічному відділенні включала в себе опрацювання спеціальних та педагогічних предметів. Із загального перелі-

ку навчальних дисциплін (понад 30) – 10 забезпечували історичну підготовку. Позитивним явищем стало те, що ця підготовка здійснювалася на основі відновлених базових історичних курсів: «Всесвітня історія», «Історія України», «Історія Заходу», «Історія народів СРСР». Це давало можливість сформувати у студентів цілісне, наукове розуміння історії. Але у той же час тоталітарний режим робив усе, щоб підпорядкувати вільне наукове мислення марксистсько-ленінським, класовим догматам. Задля цього до навчального плану було уведено такі дисципліни, як «Історія більшовизму», «Історія народництва», «Історія ВКП(б)», «Історія Комінтерну», «Історія КП(б)У».

Про пріоритет ідеологічних аспектів у спеціальній підготовці майбутніх учителів свідчить і тематика дипломних робіт, які виконувалися на історичному відділенні. В більшості із них предметом дослідження була не наукова, а політично актуальна для більшовицької влади проблема. Ось які дипломні роботи захищалися першими випускниками-істориками Сумського інституту соціального виховання у 1934 р.: «Класи і класова боротьба за другої п'ятирічки», «Диктатура пролетаріату побудова безкласового соціалістичного суспільства», «Основні етапи архаїчної формації та походження класового суспільства», «Карл Маркс як організатор і керівник Першого Інтернаціоналу», «Революція 1848 р. в Німеччині та Марксова теорія перманентної революції», «Вчення Маркса про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну». Навіть ті теми, що стосувалися історичних подій, були орієнтовані або на минуле Росії, або на класову боротьбу, як наприклад: «Участь Росії у війні 1914–1918 рр.», «Революція 1905–1907 рр. в колоніях царської Росії», «Революція 1905–1907 рр. в Україні».

Саме в цей період формується ганебна практика оцінювати історичне дослідження не з точки зору науковості, а за його відповідність більшовицькій ідеології. Як доказ, наведемо рецензію на дипломну роботу випускниці 1934 р. Сумського інституту соціального виховання Трофімової. Її дослідження на тему «Національно-визвольний рух XVII–XVIII ст.» отримала такий відзив від рецензента: «в Пугачівщині мало висвітлена роль робітників-

кріпаків і недостатньо показана тактика та ідеологія повстання. В основному автор вправився з роботою, використав свіжий матеріал, влучно подає цитати з творів Леніна. У викладі логічна послідовність, ідеологічна витриманість» [8, 94].

З переходом від комплексного до предметного викладання основними формами навчального процесу у Сумському інституті соціального виховання стають лекційна та семінарська. Їх проведення потребувало високого рівня знання предмету. Але саме в цей час більшовицька влада береться за винищення української інтелігенції та найбільш ерудованої професури. Не обійшла комуністична репресивна машина і Сумський інститут соціального виховання. На початку 1930 рр. почалися систематичні зміни керівництва вузу. Спочатку було звільнено з роботи директора П. Гудзенка, його наступник Л. Кошко не протримався на цій посаді і року та передав повноваження І. Семенову. Останній став директором у квітні 1934 р., а вже в жовтні того ж року отримав догану від Сумського міського партійного комітету «за притуплення класової пильності, що виявилось у несвоєчасному знятті з роботи в інституті лектора Симоненко, бувшого члена СВУ» [4, 13].

У 1933 р. з посади завідувача кафедри історії був знятий доцент П. Арфа (керував кафедрою протягом 1932–1933 рр.). Відчуваючи, що насувається лихо він сам добровільно написав заяву про звільнення, але це було розцінено партійним та інститутським керівництвом як «бажання ухилитися від контролю за роботою». Тому у прийнятті заяви йому було відмовлено. Натомість П. Арфі висунули ряд звинувачень, зокрема у тому, що він «допустив у програмі історії України буржуазно-націоналістичне тлумачення Центральної Ради, що приводило до розуміння її небуржуазності; в рецензії на програму мовознавства викладача Абрамовича дав настанови, що цілком виходять із системи націоналістичних шовіністичних поглядів, що будувати програми з мовознавства необхідно перш за все виходячи із вирішення національного питання; на зборах колективу від 08.08.1933 р. своїх збочень не визнав та не дав розгорненої їх критики» [7, 33]. Лише після показового суди-

лища П. Арфа був звільнений з посади, як такий, що «не виправдав довіри у відповідальній роботі».

Репресовану академічну еліту змінюють молоді кадри без належної кваліфікації та власного наукового мислення. Головним аргументом щодо відповідності викладацькій діяльності стає соціальне походження та партійна приналежність. Саме за таким критерієм відбувалися призначення професорів, доцентів, викладачів та асистентів. Так, на посаду професора всесвітньої історії Сумського інституту соціального виховання з листопада 1930 р. був призначений Є. Сапожников, 1897 року народження, за походженням із курстарів, з 1917 по 1919 рр. член партії Бунд [5, 228].

Разом з тим, серед викладачів були і фахово підготовлені спеціалісти, здатні на належному рівні проводити навчання та організувати наукову діяльність. До фундаторів історичної науки і освіти в Сумському інституті соціального виховання належать Д. Малінкович, Б. Усик, О. Файт, В. Хало. Так, Д. Малінкович у 1933 р. став завідувачем соціально-економічним відділом, а в 1934 р. очолив кафедру історії. Крім того він був першим редактором інститутської газети «За Більшовицькі Кадри», зумів організувати безперервний її випуск, мобілізувати багато студентів до кореспондентської діяльності [7, 88]. Б. Усик з 1931 р. обіймав посаду завідувача кафедри історії та професора історії. В інституті він викладав історію України, історію підприємств СРСР та світу, методику викладання суспільствознавства [6, 7].

О. Файт працював на посаді доцента всесвітньої історії в Сумському інституті соціального виховання з грудня 1932 р. по вересень 1934 р., викладав історію Заходу. Звільнився з роботи у зв'язку з ліквідацією історичного факультету в інституті та вступу до аспірантури. Мав вищу освіту – у 1931 р. закінчив соціально-економічне відділення Київського інституту профосвіти та одержав спеціальність викладача історико-економічних наук [3, 13].

В. Хало у 1931 р. закінчив соціально-економічний факультет Харківського інституту професійної освіти. Був рекомендований

до наукової роботи і протягом 1931–1934 рр. перебував в аспірантурі. У 1934 р. після закінчення аспірантури направлений до Сумського інституту соціального виховання. З 9 вересня 1934 р. став завідувачем соціально-економічним відділом, перебував на посаді доцента кафедри історії. Викладав історію народів СРСР [4, 20].

Вплив на розвиток науки і освіти мало і зростання партійного контролю за організацією навчального процесу у вузах. Був чітко визначений режим робочого дня студента. Він мав становити 6 годин, тривалість навчальної години дорівнювала 50 хв. Проводилися систематичні перевірки відвідуваності студентами занять. Наприклад, вечірню групу істориків 1 курсу соціально-економічного відділення Сумського інституту соціального виховання було ліквідовано через велику кількість пропусків у ній. Студентів, що мали найгіршу відвідуваність – відраховували з інституту, решту – перевели до інших груп цього курсу [6, 85]. Такі нововведення, з одного боку, позитивно впливали на навчальну дисципліну та рівень знань майбутніх учителів. За перевірки якості навчання студенти-історики Сумського інституту соціального виховання посідали перші місця у вузі. Так, кількісна успішність серед груп історичного відділу дорівнювала 95%, якісна – більше 60% [9, 9]. Але з іншого боку, посилений контроль за студентським життям, переобтяження аудиторними заняттями, зводили до мінімуму власну ініціативу молоді, обмежували можливості у реалізації особистих наукових інтересів.

Ускладнювалася наукова робота з історії в педагогічних вузах і політикою правлячого режиму щодо відбору абітурієнтів. До лав студентів могли потрапляти лише вихідці із робітничо-селянського середовища. Більшість із них були малограмотними, перебували у скрутному матеріальному становищі і не мали змоги та здатностей проводити наукові дослідження. Показовим у цьому плані є наступний документ – заява одного із студентів першого курсу історичного відділу Сумського інституту соціального виховання. У ній автор просив надати йому стипендію з другого семестру 1931–1932 начального року. Керівництво вузу відхилило прохання з обуренням зазначивши, що у заяві виявлено близько 40 поми-

лок. Більше того, студенту було винесено догану за недбайливе ставлення до вивчення української мови [6, 24]. Зрозуміло, що студенти з таким рівнем підготовки не могли результативно займатися науковою творчістю.

Обмежувало наукову та навчальну роботу студентів і відсутність належної матеріальної бази та погані побутові умови. Сумський інститут соціального виховання не мав добротної бібліотеки, належним чином оснащених кабінетів кафедр. Студентські гуртожитки були перенаселені. Спати доводилося на матрацах, набитих соломною, яких вистачало не всім. Недокомплект був і таких важливих меблів, як стільці та столи. У грудні 1931 р. директор інституту змушений був видати спеціальний наказ у якому зобов'язав завідувачів гуртожитків збільшити розігрів котлів, щоб довести температуру у кімнатах хоча б до 15 градусів тепла [6, 2].

Маючи на меті створити нову генерацію радянської інтелігенції, яка була б слухняна та підконтрольна, влада формує свої вимоги до студентів педагогічних навчальних закладів. Первинним у них є лояльність сталінському режиму, а не здатність до наукової чи учительської діяльності. Саме на політичну позицію студента зверталася особлива увага у характеристиках випускників історичного відділу Сумського інституту соціального виховання. Для прикладу ознайомимося із характеристикою на студента М. Шевченка: «За час перебування у Сумському інституті мав академічність на «задовільно», з провідних дисциплін – «добре». Будучи студентом виявив нестійкість та невтриманість. В 1932 р. самовільно залишив інститут – їздив на заробітки. Повернувшись через місяць до інституту мотивував відсутність скрутним матеріальним становищем. Політично не витриманий, але в політичних питаннях орієнтується. За ідейно-політичну невтриманість 29.06.1934 р. виключений із лав комсомолу» [2, 5].

В умовах тоталітарного режиму можливості професійної реалізації і кар'єрного росту були лише у тих молодих людей, які зі студентської лави брали активну участь у роботі партійних структур. Так, випускник історичного відділу Сумського інституту соціального виховання Д. Нукалов у подальшому став директором Сумського педагогічного інституту.

Під час навчання особливих наукових здібностей не виявив, навчався посередньо, дипломну роботу на тему «Вчення Леніна про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну» захистив на оцінку «добре». Але у той же час був членом КП(б)У, займав посаду секретаря колективу ЛКСМУ інституту і, як зазначалося у його характеристиці, мав «здоровий політичний настрій» [2, 10].

Таким чином, ще одним фактором, який гальмував розвиток історичної науки у педагогічних вузах і у Сумському інституті соціального виховання зокрема, було те, що на керівні посади призначалися не науковці, а партійні функціонери. Одним з їх завдань було не допустити створення корпорації людей з високим рівнем кваліфікації, орієнтованих на проведення глибоких досліджень, створення наукових напрямів і шкіл, а саме головне – здатних самостійно мислити та об'єктивно оцінювати існуючі суспільні реалії.

Зміни в організаційних засадах вищих педагогічних закладів на початку 1930-х рр. привели до відновлення кафедральної системи підготовки фахівців. З 1 грудня 1931 р. у Сумському інституті соціального виховання були утворені три суспільствознавчі кафедри, які були пов'язані з історичною наукою та освітою і працювали у такому складі:

1. Кафедра діалектичного матеріалізму: керівник кафедри доцент М. Бутко (викладав діалектичний та історичний матеріалізм); викладач П. Гудзенко (викладав ленінізм та історію ВКП(б)), асистент В. Чередніченко (викладав історію всесвіту).
2. Кафедра економіки: керівник кафедри доцент С. Потімков, асистент Гапетенко, асистент Красуцький.
3. Кафедра історії: керівник кафедри професор Ф. Усик, асистент Шерстюк, викладач І. Вирівець, політичний керівник кафедри викладач Клименко [6, 7].

У 1934 р. Сумський інститут соціального виховання був реорганізований у педагогічний інститут з 4 факультетами: історичним, мови та літератури, фізико-математичним, природничим. А вже в 1935 р. історичний факультет був переведений до Харківського та Полтавського педагогічних інститутів. У зв'язку з ліквідацією при інституті історичного факультету значну частину викладачів було

звільнено, а розвиток історичної науки та освіти у цьому закладі перервано.

Отже, політична ситуація, що склалася в Україні на межі 20–30-х рр. ХХ ст. мала здебільшого негативний вплив на історичну науку і освіту. У Сумському інституті соціального виховання це знайшло своє втілення у репресіях щодо провідних викладачів-істориків; підпорядкуванні наукових досліджень марксистсько-ленінським, класовим догматам; призначенні на керівні посади замість визнаних науковців партійних функціонерів. Обмежувало творчу наукову діяльність в інституті і переобтяження студентів аудиторними заняттями, відсутність належної матеріальної бази та погані побутові умови.

Головними здобутками у становленні історичної науки та освіти у Сумському інституті соціального виховання слід вважати: створення кафедри історії; формування колективу фахово підготовлених спеціалістів, здатних на належному рівні проводити навчання та організовувати наукову діяльність студентів; розробку базових історичних курсів «Всесвітня історія», «Історія України» та ін.

Подальшого вивчення потребує розвиток історичної науки і освіти у Сумському педагогічному інституті після відновлення історичного факультету у цьому навчальному закладі.

Список використаних джерел

1. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості): монографія / А. А. Булда. — К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 1999. — 498 с.
2. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 104, 12 арк.
3. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 229, 218 арк.
4. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 230, 251 арк.
5. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 232, 234 арк.
6. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 234, 112 арк.
7. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 235, 112 арк.
8. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 236, 417 арк.
9. Держархів Сумської обл., ф. 2817, оп.1, спр. 237, 90 арк.
10. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В. К. Майборода. — К.: Либідь, 1992. — 196 с.
11. Нікітчина С. О. Становлення і розвиток системи професійно педагогічної підготовки вчителів історії в Україні (1917–1991 рр.): дис. ... доктора педагогічних наук: 13.00.01 / Нікітчина Світлана Олександрівна. — К., 1998. — 535 с.

VOLODYMYR BUGRII
Sumy

**THE FORMATION OF HISTORICAL SCIENCE AND EDUCATION
AT SUMY INSTITUTE OF SOCIAL EDUCATION
(EARLY 30's OF THE XX CENTURY)**

This article analyzes the process of formation of historical science and education at Sumy Institute of Social Education. It was found that the political situation that prevailed in Ukraine on the verge of 20–30's of the XX century had the negative impact on historical science and education. At Sumy Institute of Social Education it was embodied in the repressions of the leading professors and historians; scientific researches were subordinated to Marxist-Leninist and class dogmas; party officials were appointed to the leading positions instead of outstanding scholars. The main achievements of the development of historical science and education at Sumy Institute were: creation of the Department of History; formation of the staff of the professionally trained specialists who are able to conduct training and organize scientific activities of students at the sufficient level; development of the basic historical courses «World History» and «History of Ukraine».

Keywords: historical science, historical education, teacher training institutions, scientific activity.

ВЛАДИМИР БУГРИЙ
г. Сумы

**СТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
В СУМСКОМ ИНСТИТУТЕ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ
(НАЧАЛО 30-х гг. XX ст.)**

Статья посвящена исследованию процесса становления исторической науки и образования в Сумском институте социального воспитания. Установлено, что отрицательное влияние на историческую науку и образование имела политическая ситуация, которая сложилась в Украине на рубеже 20–30-х гг. XX ст. В Сумском институте социального воспитания это нашло свое воплощение в репрессиях относительно ведущих преподавателей-историков; подчинении научных исследований марксистско-ленинским, классовым догматам; назначении на руководящие должности вместо признанных ученых партийных функционеров. Главными достижениями в становлении исторической науки и образования в Сумском институте следует считать: создание кафедры истории; формирование коллектива профессионально подготовленных специалистов, способных на должном уровне проводить обучение и организовывать научную деятельность студентов; разработку базовых исторических курсов «Всемирная история», «История Украины».

Ключевые слова: историческая наука, историческое образование, педагогические учебные заведения, научная деятельность.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2016